

DE GITAREN DES DOODS

DE GITAREN DES DOODS

Auto da Catingueira

een zanggedicht van Elomar Figueira Mello
vertaling en begeleidende tekst:
Mendel Hardeman

© 2025 Elomar Figueira Mello
© 2025 Nederlandse vertaling en begeleidende tekst Mendel Hardeman
© 2025 Ezo Wolf Uitgevers, Sint Pancras

Oorspronkelijke titel: Auto da Catingueira (1965-1969)

Omslagillustratie: Lydia Woort
Auteursfoto: Leonardo Marani
Omslagontwerp: Otto Wollring
Vormgeving binnenwerk: Studio L.E.O., Alkmaar

ISBN: 9789083490304
NUR: 306

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ezowolf.nl

**FONDS
PODIUM
KUNSTEN**
PERFORMING
ARTS FUND NL

apollo
ensemble

 **PROVINCIE
FLEVOLAND**

De man die Elomariaans spreekt

Brazilië is een land met vele talen. De taal die verreweg de meeste mensen er spreken is een samenknedsel uit meerdere ingrediënten. Het Portugees dat de zeevaarders meebrachten zoog razendsnel allerlei woorden en begrippen van de inheemse bevolking in zich op, voor dingen die ze in Portugal niet kenden. Later kwam daar nog een belangrijk aandeel bij uit Afrika, in de verschillende talen van de mensen die onder dwang werden verscheept naar een leven in slavernij op de Braziliaanse plantages. Bij elkaar noemen we dit het Braziliaans Portugees.

Daarnaast zijn er in Brazilië bijna een miljoen mensen met heel andere talen: zo'n tweehonderd inheemse talen worden door evenveel volkeren nog altijd als moedertaal gesproken en geleerd, ook al krijgen ze in de samenleving nauwelijks erkenning.

En dan is er nog die ene man.

Zijn taal bestaat in een geheel eigen universum van poëzie, verhalen en muziek. Zijn naam is Elomar. Een achternaam heeft hij ook, maar die kennen de meeste mensen niet. Hij wordt dit jaar 88 en woont op de boerderij waar hij in 1937 werd geboren, in het binnenland van Zuid-Bahia. Opgegroeid in een oeroud landschap, omringd door oeroude verhalen, ideeën en muziek, zoog hij alles in zich op en vermengde het met zijn passie voor obscure Franse dichters, Italiaanse opera, nieuwe ideeën die in de jaren '60 de wereld veroverden, en een opleiding tot architect aan de universiteit van Salvador. Hij was de vijfenveertig al gepasseerd toen hij zijn architectenbestaan op een lager pitje zette en als rondreizende minstrel Brazilië veroverde.

Het Elomariaans is een taal die voortborduurde op de eeuwenoude mondelinge traditie van de zangdichters – cantadores – in het dialect van de *Caatinga*, zijn geboortestreek. Terwijl de meeste Brazilianen als kind op school leren minachting te hebben voor “analfabeten” die geen Algemeen Beschaafd Portugees kunnen, opent Elomar de ogen voor de enorme wereld die schuilt achter de taal van de *Caatinga*, en laat zien hoe kunstvol, beeldend en tegelijk alledaags deze taal wel niet is. Hij legt een rechtstreekse lijn bloot die vanuit de Griekse tragedie via de middeleeuwse troubadours uit Europa doorloopt naar het Braziliaanse binnenland. Zijn droom is het om de taal en muziek van de *Caatinga* op zo’n manier neer te zetten dat hoogopgeleide Brazilianen er met respect naar gaan kijken, en daar slaagt hij in. Zijn taal is uiterst buigzaam en golft heen en weer tussen het oude en het nieuwe, het bestaande en het uit-de-duim-gezogene, het platte en het hoog verhevene. Een taal vol oereigen woordbouwsels, inheemse flarden en een knap staaltje architectonisch denken, opgeschreven volgens spellingsregels die Elomar zelf creëerde, die bij vlagen doet denken aan middeleeuws Volkslatijn. De gemiddelde Braziliaan kan zijn teksten maar deels volgen, maar ontsnapt niet aan de betovering die er vanuit gaat.

Ik ken het werk van Elomar sinds mijn vijftiende, toen m’n gitaarleraar me ermee besmette. De *Gitaren des Doods* – oorspronkelijke titel: *Auto da Catingueira* – werd door Elomar gecomponeerd tussen 1965 en 1969. Hij wilde een opera schrijven die zich afspeelde in het dal van de *Rio Gavião*, de Haviksrivier. Het verhaal moest gaan over een mooi meisje en twee

improviserende gitaarhelden, die een zangdichterduel aangaan in de traditie waar Elomar mee was opgegroeid: de Cantoria, ook wel bekend als Repente. Dit is een dichtkunst die geheel bestaat uit improvisatie. Twee “uitdagings” staan tegenover elkaar en werpen elkaar ballen toe in de vorm van korte gezongen teksten, die bedacht worden terwijl ze gezongen worden. Daarbij begeleiden ze zichzelf op de gitaar. Er bestaan tientallen verschillende dichtvormen waarin deze teksten gegoten kunnen worden, elk met zijn eigen vaste regels voor ritme en rijm. Sommige vormen zijn betrekkelijk eenvoudig, andere zeer complex. De uitdaging is om het lijntje dat je tegenspeler je toewerpt op te pakken en verder te ontwikkelen, zowel qua rijm als ook inhoudelijk; om er zo mooi mogelijk mee te jongleren voordat je hem weer teruggooit. In sommige streken levert dit zeer hoogstaande kunst op. De *Gitaren des Doods* kan worden gezien als een soort *repente*-catalogus, waarin een hele reeks van deze traditionele dichtvormen de revue passeert, waaronder de tirana, moirão, parcela, martello en de voltado inteiro. Door zijn opera geheel te bouwen op de grondstructuren van de Cantoria schreef Elomar misschien wel de meest Braziliaanse opera ooit.

Dertig jaar na mijn gitaarlessen in Brazilië woon ik in Nederland, als ik volslagen onverwachts werd opgebeld met de vraag of ik het werk van Elomar wil vertalen voor een Nederlands publiek. Toen ik Ja zei, wist ik waar ik aan begon. Maar ik wist niet of het me zou lukken. Hoe maak je een vertaling die écht recht doet aan dit werk? Aan zijn eigenzinnige taalgebruik, de magische begrippen, het continu veranderende ritme van de tekst, de

tongbrekers, de rijmschema's – soms eenvoudig ABAB, soms een gekmakende AABCCBDBEDBEDBDFDFDFFD – terwijl je ondertussen zo weinig mogelijk wilt afwijken van het verhaal dat wordt verteld?

Nu het volbracht is ben ik verrast: ik had niet verwacht dat het mogelijk zou zijn om al deze verschillende lagen zó goed in een vertaling tot hun recht te laten komen. Het bleek vooral een kwestie te zijn van heel veel kauwen en herkauwen. Van tijd – heel veel tijd.

Het resultaat is in dit boek te vinden.

Onze personages

Het verhaal begint bij de Verteller, een zangdichter met gitaar, die op een feest het verhaal voordraagt van Dassanta, de vrouw van de *Caatinga*. Zij is de dochter van een eenvoudige koeherder, groeit op als geitenhoedster en blijkt zo ongelooflijk mooi te zijn dat er overal waar ze komt bloedige gevechten uitbarsten.

Het meest epische van al deze gevechten is het verhaal van de *Gitaren des Doods*, als Dassantas man, de Kuddetrekker, het in een zangduel opneemt tegen de Gitaardichter uit het Noordoosten.

Een lied in boekvorm

Een mondelinge vertelling kent pauzes, maar geen komma's, punten en hoofdletters. Elomar schrijft zijn poëzie daarom in doorlopende stukken, zonder interpunctie, met blankregels als pauzemoment. Heel af en toe gebruikt hij een hoofdletter, een komma of een punt. Tegelijk doet hij dat nergens consequent. In geschreven literatuur zou men zo iets rommelig noemen. Bij

Elomar geeft dit juist het gevoel van iemand die, tijdens een zangdichterduel, in het heetst van de strijd als een razende zit mee te schrijven om geen woord te missen. Of de interpunctie helemaal klopt is dan even niet zo belangrijk.

De vertaling probeert dit zoveel mogelijk te weerspiegelen.

Toch is er af en toe interpunctie toegevoegd, daar waar het de begrijpelijkheid van de tekst vergroot. Dit levert een nogal inconsequent tekstbeeld op – geheel in de stijl van Elomar.

Eigenlijk is *De Gitaren des Doods* niet gemaakt om te lezen, maar om te zingen en te beluisteren. De muziek is via dit papier helaas niet hoorbaar. Daardoor is de cadans van de tekst niet altijd duidelijk, en kun je bij het lezen soms het gevoel krijgen van een gedicht dat niet goed loopt. Wil je daar iets aan doen, dan hoop ik dat de muziek nog vaak wordt opgevoerd en ook als opname wordt uitgebracht, zodat je het kunt beleven zoals het eigenlijk bedoeld is.

Dan geef ik nu het woord aan onze Verteller, de zangdichter.

Ik wens u veel leesplezier!

Mendel Hardeman

Delft, april 2025

Alvorens ik losbarst met m'n verhaal leg ik mijn thema's en melodiën op tafel. In deze inleiding – *Bespa* (*Vespers* of *Avondgetijde*) – vraag ik om de aandacht van mijn omstanders en van God en de Heiligen, want mijn inspiratie komt uit de eeuwigheid. De *Bespa* heeft haar oorsprong in de Iberische traditie: ook *De Lusiaden* van Camões openen met een smeekbede voor bescherming door de Goden.

Als *cantador* – zangdichter – begeleid ik mezelf op een *viola rasa*, een ondiepe gitaar met smalle klankkast. Dit kan een klassieke zessnarige gitaar zijn, maar meestal is het onze traditionele *viola caipira* met vijfmaal twee snaren, dus tien in totaal.

Mijn geheugen mag niet falen. Ik zing over feiten die het al generaties lang verdienen herinnerd te worden. Deze mondelinge overlevering is ouder dan het geschreven woord, en gaf mij wat m'n betovergrootvader via m'n overgrootvader aan m'n opa vertelde, en die weer aan oma Dindinia, die de feiten met mij deelde. Vandaag vertel ik ze aan mijn kinderen, die ze morgen weer aan hún kinderen door zullen geven. Een erfenis die mondeling wordt toevertrouwd aan bevoorrechte oren en geheugens. Zo is het behoud van de geschiedenis gewaarborgd, en blijven de gebeurtenissen die van belang zijn voor de traditionele samenleving van de *Caatinga* in ons bewustzijn. Dat is de roeping van de zangdichter.

BESPA

Sinhores, dono da casa
o Cantadô pede licença
pra puxá a viola rasa
aqui na vossa presença
prás coisa qui fô cantano
assunta imploro atenção
ĩantes porém eu peço
a Nosso Siô a benção
ĩantes porém eu peço
a Nosso Siô a benção
pois sem Ele a idéa é pensa pru cantá
e pru tocá é mensa à mão
pra todos qui istão me uvino
istendo a invocação

Sinhô me seja valido
inquanto eu tivé cantano
prá qui no tempo currido
cumprido tenha a missão
prá qui no tempo currido
cumprido tenha a missão...

AVONDGETIJDE

Beste lieden die hier thuis zijn
mag de Zangdichter u storen
om ter ere van uw bijzijn
de gitaar te laten horen
en ik smEEK u, luister goed
naar de zaken die ik zing
maar alvorens echter vraag ik
Onze Heer de zegening
maar alvorens echter vraag ik
Onze Heer de zegening.
Zonder Hem is al mijn zingen te doordacht
en mijn spel te afgemeten.
Allen die mij hoort, u mag zich
inbegrepen weten.

Waarde Heer sta mij terzijde
zolang U mijn lied hier duldt
tot ik na verloop van tijde
hier mijn roeping heb vervuld
tot ik na verloop van tijde
hier mijn roeping heb vervuld...

Foi lá nas banda do Brejo
muito bem longe daqui
qui essas coisa se deu
num tempo qui num vivi
nas terra qui meu avô
herdô de meu bisavô e pai seu
Dindia contô cuan meu avô morreu
Dindia contô cuan meu avô morreu
e hoje eu canto para os filhos meus
e eles amanhã para os filhinhos seus...

Nessa terra há muitos anos
viveu um rico sô
dono de um grande fêcho
Zé Crau cantô mais Alêxo
honras viva de sua mesa:
treis son Sarafin
treis son Balancesa
treis son Sarafin
treis son Balancesa

Suas posse era tanta
qui se a memóra num erra
vi dizê qui ele tia
mais de cem minréis de terra, ai!

't Was in de buurt van Vogelzomp
dat dit gebeuren plaatsvond
heel vreselijk ver van hier
toen ik nog lang niet bestond
op vlaktes die mijn grootva
van over- en betovergrootva orf
vertelde Dindinia toen grootva gestorv'
vertelde Dindinia toen grootva gestorv'
vandaag zing ik het aan m'n kinders voor
morgen geven zij het aan hún kleintjes door...

Lang gelee in die contreien
leefde een steenrijke heer
baas van grote lappen aarde
zijn gezin werd door vermaarde
snaardichters bestuukt met eer:
drie zoons Serafijn
en drie Balancesesjes
drie zoons Serafijn
en drie Balancesesjes

Over hem gingen verhalen
zo'n ontegelijk vermogen,
meer dan duizend knaken grond
als m'n geheugen niet bedrogen, ai!